

REŞAD EKREM KOÇU'NUN İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ*

Hasan ULUCUTSOY**

Özet

Ünlü yazar Reşad Ekrem Koçu'nun kişisel gayretleri sonucu ortaya çıkan *İstanbul Ansiklopedisi*, şehre adanmış abidevî bir eserdir. Yazarın şehre karşı duyduğu sevginin bir niőanesi olan ansiklopedi, farklı açılardan incelenmeye muhtaç bir bilgi hazinesi niteliğindedir. İstanbul tarihi, kültürü, mekânları ve hayatı, pek çok farklı yönüyle ansiklopedide yer almaktadır. Ne yazık ki tamamlanamayan ve on bir ciltte sona eren ansiklopedi, bu hâliyle bile araştırmacılar için bulunmaz bir kaynaktır. Bu makalede *İstanbul Ansiklopedisi*'nin yayın sürecinden bahsedilecektir. Ayrıca eserin sahip olduğu özelliklere temas edilecek ve Koçu'nun şaheseri olan ansiklopedisi tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, Ansiklopedi.

REŞAD EKREM KOÇU'S İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ

Abstract

Istanbul Ansiklopedisi which came out as a result of the personal efforts of Reşad Ekrem Koçu, the well-known author, is a monumental work devoted to the city. The encyclopedia which is a sign for the author's love for the city is like a mine of information needs to be examined with different aspects. Istanbul's history, culture, places and life take place in the encyclopedia with various ways. The encyclopedia unfortunately could not be completed and ended in eleventh volume; however, even with this status, it is still an invaluable source of information for researchers. In this article, publication process of *Istanbul Ansiklopedisi* will be examined. Further, features of the work will be pointed out and the encyclopedia, Koçu's masterpiece, will be introduced.

Keywords: Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, Encyclopedia.

* Bu makale, Prof. Dr. Harun Duman danıőmanlığında tarafımca hazırlanan ve 2014 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde savunulan *Reşad Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde Yeni Türk Edebiyatı İçeriği* başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Öğrencisi (İstanbul), hasan.ulucutsoy@marmara.edu.tr

Reşad Ekrem Koçu (1905-1975)¹ çeşitli alanlarda kaleme aldığı eserleriyle öne çıkan bir yazardır. Yazılarında Ahmed Bülent Koçu ve Reşad Ekrem imzalarını da kullanan² yazarımızı anlatan en önemli ifadelerin başında onun çok yönlü oluşu gelir. Koçu, tarihçi ve edebiyatçı yönünün yanı sıra aynı zamanda bir şairdir. 1965 yılında yayımladığı *Acı Su* adlı eseri onun serbest nazımdaki başarısını gözler önüne sermektedir. Eserlerine baktığımızda pek çok alanda üretiminin olduğu görülür. O, rintmeşrep yaratılıştaki olmakla birlikte velût bir yazardır.³ Onun eserlerinin yelpazesi tarih incelemelerinden çevriyaziya, tercümelere romanlara, hikâyelerden folklorik eserlere, derlemelere çocuk kitaplarına ve ilmi çalışmalara kadar açılır. Bazı eserleri ölümünden sonra tasfiye edilen arşiviyle birlikte ortadan kaybolurken bazı eserleri de gazetelerde tefrika olarak kalmıştır. Ayrıca Koçu'nun pek çok dergi ve gazetede tefrika edilmiş fıkra ve makalelerinin de tam bir dökümü yapılmamıştır ve açığa çıkarılmayı beklemektedir. Buna rağmen Koçu'nun yukarıda saydığımız çok çeşitli alanlarda ortaya koyduğu bilinen yüz kadar eseri bulunmaktadır. Koçu'nun çok yönlülüğü eserleriyle sınırlı kalmaz. Onun yazarlığın yanında tarih öğretmenliği de yaptığı bilinmektedir. Aynı zamanda ressam olan Koçu, son derece değerli çizimler yapabilme kabiliyetine sahiptir. Fotoğrafa meraklıdır ve fotoğrafçılıkla uğraşır. Bilindiği gibi Ahmet Midhat Efendi, Mustafa Refik'in Casimir Kolomb'dan tercüme ettiği *Musikinin Tesiri* (1892) adlı esere yazdığı takrizde:

“Oğlum! Ya yalnız bir şeyi öğrenmeli fakat mükemmel olarak! Yahut her şeyi öğrenmeli bittabi nâkıs olarak! Osmanlılığımızın bugünkü hâline nispetle şu iki şıktan bence ikincisi müreccahtır. Ben sana onu tavsiye ederim. Fakat bundan sonra birincisi müreccah olacaktır. Sen de evlâdına onu tavsiye eyle!”⁴

diyerek devrinin ötesinde bir ileri görüşlülük ortaya koyar. Reşad Ekrem Koçu, Ahmet Midhat Efendi'den 61 yıl⁵ sonra doğmuş olmasına karşın belli bir alanda uzmanlaşmaktan ziyade pek çok alana yayılmayı dener ve bu durum kimi zaman eserlerinde nâkıslıklara sebebiyet verir. Bahsettiğimiz durumdan kaynaklanan, eserlerindeki eksikliklere karşın çok yönlülüğü sayesinde pek çok alan için de tetkik imkânı yaratır. Gerçekten de Koçu'nun eserleri tarih, folklor, edebiyat, sanat tarihi, sosyoloji, pedagoji, tercüme gibi pek çok saha için ciddi ölçüde malzeme içermektedir. Eserleri arasında ansiklopedi deyince ise akla tarih, kültür ve sanat meselelerimize olan vukufunu ortaya koyan *İstanbul Ansiklopedisi* gelir.

İstanbul Ansiklopedisi kuşkusuz Reşad Ekrem Koçu'nun şaheseridir. Koçu bu eseri

¹ Reşad Ekrem Koçu'nun biyografisi için bk. Hasan Ulucutsoy, *Reşad Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde Yeni Türk Edebiyatı İçeriği*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 9-13.

² “Koçu, Reşad Ekrem”, *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 640.

³ Eser Tutel, “Osmanlı Tarihinin Romancısı”, *Popüler Tarih*, S 14 (Temmuz-Ağustos 2001), s. 84.

⁴ Ahmet Midhat Efendi, “Ahmed Midhat Efendi Hazretlerinin Bir Mektubu” [Mustafa Refik'in Casimir Kolomb'dan tercüme ettiği *Musikinin Tesiri* isimli kitaba yazdığı takriz], İstanbul 1308 [1892], s. 7.

⁵ Ahmet Midhat'ın doğum yılı 1844, Reşad Ekrem'in ise 1905'tir.

oluştururken kendi deyimiyle İstanbul'un bir "kütük"ünü oluşturmak maksadıyla yola çıkar. 1944 yılında başlayan bu macera 1973'e dek sürer.⁶ Ancak 1951-1958 yılları arasında bir boşluk göze çarpar. Ansiklopedinin yayın macerasını doğru biçimde açıklayabilmek adına 1944 ile 1951 arasındaki döneme "birinci dönem", 1958 ile 1973 arasındaki döneme ise "ikinci dönem" demek daha doğru olacaktır.

Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin fasiküllerini ilk olarak 1944 yılının Kasım ayında yayımlamaya başlar. İlk dönemde ansiklopedinin ortağı ve sponsoru Cemal Çaltı⁷ adında bir "kereste tüccarı"dır. Bu dönemde 32 sayfalık fasiküller hâlinde çıkan eser büyük boyda 25x34 cm boyutundaki kâğıtlara basılmaktadır. Fasiküller hâlinde toplanan eser daha sonra fasikül kapaklarının atılması ve bu fasiküllerin ciltlenmesi sûretiyle bildiğimiz mânâdaki ciltli hâline kavuşmaktadır. Ansiklopedide fotoğraf kullanmayan Koçu, ünlü ressam ve çizerlere yaptırttığı "tire" tekniğindeki çizimlerle eserini tezyin etmektedir.

Eserinde kullanacağı malzemenin bir bölümünü daha evvel arşivleri dolanarak, gazeteleri tarayarak elde eden Reşad Ekrem, büyük bir işe adımını atar ve eserin fasiküllerini ayda bir çıkartma hedefiyle işe koyulur. Buna rağmen ilk döneminde 34 fasikül olarak çıkan *İstanbul Ansiklopedisi* çoğu zaman ayda bir hedefini tutturamaz. Kasım 1944'te yayına başlamış olan Koçu "*İstanbul Ansiklopedisi*'ni beş kuşaktan beri hemşerisi olmakla öğündüğüm büyük şehrin Türkler tarafından fethinin beş yüzüncü yılına hediye etmeğe and içtim."⁸ diyerek ansiklopedinin bitişi için hedef olarak 1953 yılını gösterir. Eserini bitirmek için böylesi bir hedef koymasına karşın maddeler konusunda pek de teksife gitmiş görünmeyen Koçu ile ilgili Semavi Eyice şunları anlatır: "Bu satırların yazarı, 1945 yazında, Beyazıt'ta Kitapçı Nişan'ın dükkânında, o sırada Çatalca'da yedek subay olarak ikinci defa askerliğini yapan Reşad Ekrem'le tanıştığında, bu ölçülerde tutulan ansiklopedinin bitirilmesi hususunda ne düşündüğünü sormuş ve 'Tabiidir ki bitireceğim, daha gencim' cevabını almıştı."⁹ Eyice, daha 1945 yılında ansiklopedinin kusurunu görebilmiştir. Bu kusur kuşkusuz eserde yeterli ölçüde teksife gidilmemesidir. Ancak Reşad Ekrem, tamamıyla kendi eseri olarak gördüğü ansiklopedisini yine kendi usûllerince yazmaktadır.

Cemal Çaltı'nın maddî olarak desteklediği Koçu, değerli yazar arkadaşlarının da kalem desteğiyle yayını sürdürür. İlk dönemde Koçu'nun bürosu Ankara Caddesi'ndedir. Nallı Mescit'in az aşağısında bulunan bu büro, dönemin tarih, edebiyat ve sanat camiasının önemli isimlerinin

⁶ *İstanbul Ansiklopedisi*'nin son cildinde basım yılı olarak 1973 yazmaktadır. Ancak eserin son fasikülüne ait tarihin 27 Nisan 1974 olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

⁷ Cemal Çaltı, 1909'da İstanbul'da doğar. Hukuk tahsilini yarıda bırakarak Tahtakale'de babasının sandıkçı dükkânında iş hayatına atılır ve kerestecilik yapar. *İstanbul Ansiklopedisi*'nde Koçu'nun ortağı olur ve aralarında anlaşmazlık çıkınca sermayesini geri çekerek borç bırakmaksızın ortaklıktan ayrılır. bk. "Çaltı, Cemal", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay *İstanbul Ansiklopedisi* ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul 1965, s. 3694.

⁸ Reşad Ekrem Koçu, "İstanbul Ansiklopedisi" [Giriş Yazısı], *İstanbul Ansiklopedisi*, I, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, İstanbul 1946, 2 sayfa.

⁹ Semavi Eyice, "Koçu, Reşad Ekrem", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, s. 43.

buluşma ve sohbet etme yeri hüviyetindedir.¹⁰ Bu sohbetlerde bulunan Semavi Eyice şunları anlatır:

“Akşamları üniversiteden çıktığımda tramvayla Sirkeci’ye gider, ansiklopedi bürosuna uğradım. Akşamları burada pek çok yazar, şair ve tarihçi toplanır, sohbetler yapılırdı. Sonra bu topluluk, o sıralarda Eminönü’nde henüz yıkılmayan Balıkpazarı’na gider, buradaki küçük içkili balık lokantalarının birinde sohbeti sürdürürdü. Ben rakı içmediğimden sadece bir bardak birayla yetinir ve saat 10 ile 11 arası Koçu ile iskeleye kadar yürür, buradan Haydarpaşa’ya kalkan vapura biner ve trenle o Göztepe’de babadan kalma ahşap köşküne, ben de aynı trenle Bostancı’ya kadar devam ederek, oradaki evime dönerdim.”¹¹

Eyice’nin anlattığı anı gerçekten önemli. Çünkü bu sohbetler aynı zamanda ansiklopedinin pek çok maddesinin fikrinin doğduğu sohbetlerdir.

Bürosunda *İstanbul Ansiklopedisi*’nin yayın faaliyetlerinin neredeyse tümüyle ilgilenen Koçu için Cemal Çaltı ile olan ortaklığın bozulması dönüm noktası olacaktır. Ortaklık 16. fasikülde sona erer ve ikili dostça ayrılır. Berke Vardar, bir ansiklopedinin yaratılabilmesi için çeşitli bilgileri derleyip toparlayacak uzman yazarlarla yatırım yapacak kişilerin bulunmasının temel şartlar olduğunu söyler.¹² Bir “ansiklopedi” yaratmaya çalışan Koçu da yatırım yapan kişi olan Cemal Çaltı’dan ayrıldıktan sonra bir süre daha yayını bilindik şekilde devam ettirse de yavaş yavaş maddî sıkıntılara sürüklenir. Nitekim 1949 yılındaki *İstanbul Sergisi*’nde dağıtılan *İstanbul Ansiklopedisi* broşürü¹³ bir yandan reklam yaparken bir yandan da maddî sıkıntıları net biçimde gözler önüne sermektedir. Koçu bu yazısında tedricî biçimde her cümlede okurdan beklediği maddî yardım için âdeta bir hazırlık yapar ve en sonunda niyetini açıklar. Gücü reklama yetmeyen Koçu, “900.000 nüfuslu İstanbul’da ve 20 milyon nüfuslu Türkiye’de 3000 nüsha olarak basılan *İstanbul Ansiklopedisi*”ni “bir yudum su” olarak niteler. Ona göre *İstanbul Ansiklopedisi* her şeyden evvel bu büyük beldenin üzerindeki Türk damgasını belirtmektedir. İstanbul’un 500. fetih yılına çok kalmamıştır ve bu yılda (1953) en müspet ve mânâlı eser *İstanbul Ansiklopedisi* olacaktır. Öyle ki *İstanbul Ansiklopedisi*; İstanbul tarihinin hazinesi, kütüphanelerin ziyetini, her İstanbullunun ve İstanbul severin satın alması gereken bir eserdir ona göre. Eserini iyice öven Koçu, sonunda okuru “Ankara Caddesi’ndeki 50 numaralı hususî bürosuna” davet eder ve

¹⁰ Bu hususiyete bir örnek olarak Koçu’nun kaleminden şu satırları sunmamız mümkündür: “1943-1944 arasında, *İstanbul Ansiklopedisi*’nin ilk yayını yapıldığı sırada, İstanbul’da Ankara Caddesinde 50 numaralı binanın alt katındaki büromuza gelen dostlar arasında merhum Âsaf Hâlet Çelebi de bulunmuş, kendi âleminde bir eşsiz şair olan merhuma olan recâlarımızdır ki onun himmeti ile «Divan Şiirinde İstanbul» adı ile bir antolojinin doğumuna yol açmıştır; bu kitab 1953’de İstanbul Fetih Derneği tarafından yayınlanmıştır.” bk. “Divan, Divanlar”, *İstanbul Ansiklopedisi*, IX, Koçu Yayınları, İstanbul 1968, s. 4616.

¹¹ Semavi Eyice, “İstanbul Ansiklopedisi Anıları”, *Albüm*, S 2 Mart 1998, s. 62.

¹² Berke Vardar, *Fransız Edebiyatı*, Multilingual Yayınları, İstanbul 1998, s. 316.

¹³ Reşad Ekrem Koçu, “İstanbul Ansiklopedisi” [Tanıtım Broşürü], Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1949. Makalemizde bu yazıdan yapılan alıntılar şu makalelerden nakledilmektedir: Semavi Eyice, “İstanbul Ansiklopedisi Anıları”, s. 62-67; Emin Nedret İşli, “Kültür Hayatımızın Dinmeyen Yarısı: Reşad Ekrem Koçu ve Tamamlanamayan İstanbul Ansiklopedisi”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, S 9 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2010), s. 58-65.

eserin yerinde görülüp incelenmesini ister. Çünkü eseri tamamlamak milletimizin ona “âğuş-ı himâyesini” açması ile mümkün olacaktır.

Maddî zorluklarla yüzleşen *İstanbul Ansiklopedisi* bununla birlikte nihaî hedefi olan fethin 500. yılına yetişmesine engel teşkil edecek bazı hataları da yapmaya devam etmektedir. Eyice'nin belirttiğine göre “Ansiklopedi maddelerinin çoğu ilim metotlarına göre yazılmıyor, kaynaklar açık surette belirtilmiyor, böyle bir eserde yer alması fazla gerekli olmayan konulara aşırı derecede yer veriliyor, hatta bazı romanlar özetleniyordu.”¹⁴ Yine de eser bu dönemde övgülere mazhar olmaktan da geri kalmaz. *İstanbul Ansiklopedisi*'nin fasiküller hâlinde yayımlandığı yıllarda İstanbul hakkındaki Türkçe eserlere dair yazdığı bir tanıtma yazısında kendisi de bir İstanbul tarihi ve arkeolojisi uzmanı olan Prof. Dr. A. M. Schneider, bu eserin geniş okuyucu kitlesine hitap eden bir yayın olduğu için bazı maddelerin sohbet üslubu ile yazıldığını ancak içinde pek çok bilinmeyen ve başka yerde bulunması zor ve hatta imkânsız bilgi olduğundan ilim âleminin de bu eserden faydalanacağını vurgular.¹⁵

Övgülerle, olumlu-olumsuz eleştirilerle ve en önemlisi maddî zorluklarla yoluna devam eden *İstanbul Ansiklopedisi*'nin 30. fasikülünün kapak arkasındaki yazıda¹⁶ Koçu açıkça yardım ister:

“Sonsuz takdirleriniz ve şahsıma gösterdiğiniz söz dostluğu kâfi değildir. Bana maddeten zahir olmanız lâzımdır. ‘Belediye almaz mı? Maarif yardım etmez mi? Parti el uzatmaz mı?’ diye bana akıl öğretmeğe, yol göstermeğe kalkmayın. 365 günde, yani koca yılda bir defacık efendim, bir defacık, kesenizi İstanbul Ansiklopedisi'ne açınız ve 1560 kuruş gibi, üç mavnacının Balıkpazarı'nda bir akşamlık rakı parasını vererek abone olunuz.”

Aynı yazının devamında üslubunun sertleştiği görülür:

“Kalem: Bir akşam falan gazinoyu veya filan okuyucu bayanı, veya yeni bir Frenk gömleğini, veya üç kilo eti bu büyük şehir kütüğüne destek olmak için feda ediniz diye yazmak istiyor.. Fakat hayır aziz okuyucular.. Sizi hissiz ve ruhsuz olmaktan tenzih ederiz. Bağrınızdaki taş değil kalbdır. Sizi, şimdiye kadar sadece tarafımızdan ikaz edilmemiş farzediyoruz. Ve bu nüshamızla bu ikaz yapıyoruz. Bundan sonrası sizindir. Öyle kuvvetle inanıyoruz ki, dördüncü cilt başlarken, 31inci fasikülümüzün kapakları yeni abonelerimizin isimleriyle dolacaktır. Aksi takdirde, bu eser, 20 milyonluk bir memleketin vatandaşı olarak müellifine: ‘Sen bir beyâbanda, bir çöldesin!’ diye bağıracaktır.”

Alıntıdan da anlaşıldığı üzere Koçu, yeni abonelerin isimlerini eserinin fasikül kapaklarında duyurarak abone sayısını artırma hedefiyle hareket etmektedir. Bununla yetinmeyen Koçu,

¹⁴ Semavi Eyice, “âgm.”, s. 64.

¹⁵ Semavi Eyice, “İstanbul Ansiklopedileri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 2003, s. 219.

¹⁶ Fasiküller hâlinde yayımlanırken ciltleme aşamasında fasikül kapakları yırtılıp atılan *İstanbul Ansiklopedisi*'nin fasikül kapaklarının peşine düşen Mehmet Ergün'ün bu konuda çok değerli bir makalesi bulunmaktadır. Makalemizde yapılan fasikül kapak arkası yazılarına dair alıntıların önemli bir kısmı bu makaleden nakledilmektedir. bk. Mehmet Ergün, “Bir Tutku Ürünü: İstanbul Ansiklopedisi”, *Müteferrika*, S 38 (Güz 2010/2), s. 3-54.

bürokratik ve siyasî idarelerden yardımlar talep eder. Bu noktada da umduğunu bulamaz. Ya hiç yardım gelmez ya da gelen yardımlar dışın kovuğunu ancak doldurur. Neticede iyice dara düşen Koçu, 34. fasikülde iken *İstanbul Ansiklopedisi*'nin yayını durdurur. Birinci dönemde her on fasikülün bir cilt teşkil etmesi sûretiyle üç cildini tamamlamış olan ansiklopedi, 1951 yılının sonlarına doğru yayın durduğunda ancak 4. cildin ortalarına ve “Bahadır Sokağı” maddesine kadar gelebilir.

Yedi yıllık aradan sonra *İstanbul Ansiklopedisi*, 15 Temmuz 1958'de ikinci girişimle yeniden yayına başlar. Bu yeniden başlayan yayın serüveni İstanbul ahâlisine ilân edilmeye çalışılır. Koçu'nun en yakınındakilerden, beraber “teşrik-i mesai”de bulunduğu kadim dostu Kevork Pamukciyan bu durumu şu şekilde anlatır: “Kapanışının üzerinden altı yıl geçtikten sonra 1958'de, bir akşamüstü işten dönerken Üsküdar vapur iskelesinden çıkan yolculara, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin yeniden çıkacağını müjdeleyen prospektüsler dağıtıldığını görünce çok sevinmiştik.”¹⁷

Bu sefer Koçu'nun yanındaki sponsor desteği Mehmet Ali Akbay¹⁸ adlı iş adamıdır. Koçu, 1949'da yayımladığı broşürde eserini yirmi dört ciltte bitirmeyi planladığını belirtmekteydi. Ayrıca ikinci girişimde Koçu'nun en büyük destekçilerinden olan illüstratörü Sabiha Bozcalı da Koçu'nun düşüncesinin, eseri yirmi dört ciltte bitirmek olduğunu vurgular.¹⁹ Mehmet Ali Akbay ise daha gerçekçi düşünmekte ve eserin on beş ciltte bitirilmesine taraftar olduğunu dost çevrelerinde dillendirmektedir.

İstanbul Ansiklopedisi'nde Koçu, desteklerini aldığı kalem arkadaşlarının isimlerini fasikül kapaklarında belirtmeyi unutmaz. Buna göre *İstanbul Ansiklopedisi*'nin kalabalık yazar kadrosunda yer alan isimler şunlardır: Saim Turgut Aktansel, Sermet Muhtar Alus, Muzaffer Esen, İhsan Hamamioğlu, Vâsıf Hiç, Mahmut Yesarî, Halûk Akbay, Mehmet Ali Akbay, Münir Süleyman Çapanoğlu, Osman Nuri Ergin, Enver Esenkova, Semavi Eyice, Ali Genceli, Ali Nüzhet Göksel, İbrahim Hakkı Konyalı, Burhanettin Olker, M.K. Özerengin, Kevork Pamukciyan, Ali Rıza Sağman, Eftim Lamboğlu, Reşat Mimaroğlu, Ali Orta, Ekrem Hakkı Ayverdi, Hakkı Raif Ayyıldız, Şükrü Nail Bayraktar, Fahri Düngelen, İsmail Ersevîm, Celâlettin Germiyanoğlu, Hakkı Göktürk, Nuri Kavaf, Hüsnü Kınaylı, Eşref Mutlu, T. Yılmaz Öztuna, Neoklis Sarris, Cahide Tamer, Halûk Cemil Tanju, Şakir Tokmen, Süheyl Ünver, Ali Veren, M. Naci Ecer, Aziz Oğan, Nahit Sırrı Örik, B. Alacalı, Rebîî Baraz, Naşit Baylav, Pertev Nailî Boratav, Rüştü Dağlaroğlu, Feridun Dirimtekin, Behçet Evler, Reşit Halit Gönç, M. Baha Kâhyaoğlu, Hasan Kocaman, Neşat Halil Özkan, Mahmut Özlü, Mithat Sertoğlu, Halûk Şehsuvaroğlu, Hadi Tamer, İbrahim

¹⁷ Kevork Pamukciyan, *İstanbul Yazıları*, haz. Osman Köker, I, Aras Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 209.

¹⁸ Mehmet Ali Akbay, 1916'da İstanbul'da doğar. Bankacılık eğitimi aldıktan sonra ticaret hayatına atılır. Manifatura, demir işleri ve tesisat işleri üzerine girişimlerde bulunur. 1953-1954 yılları arasında Demokrat Parti'nin Eminönü ilçe başkanlığı görevini yürütür. Memuriyete girse de istifa eder. 5 Mayıs 1958'de Koçu ile beraber kolektif bir şirket tesis eder. bk. “Akbay, Mehmed Ali”, *İstanbul Ansiklopedisi*, I, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay *İstanbul Ansiklopedisi* ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul 1958, s. 505-506.

¹⁹ Ayşe Özberki, “De Chirico'dan Koçu'ya Sabiha Bozcalı'nın Olağanüstü Serüveni”, İstanbul'dan *Göreme'ye* Kültür Mirasımız (içinde), 20. fasikül, s. 157.

Hilmi Tanışık, Osman Tolga, Tacettin Topaç, A. Cabir Vada, Zekâî Hakvar, Mehmet Koçu, Sadi Nazım Nirven, Şakir Tunççapa, Nihat Sami Banarlı, Salamon J. Becerano, Reşat Beyatlı, Ali Çamiç, Mehmet Çarıklı, Fahri Düngelen, H. Basri Erk, İhsan Hınçer, Tevfik Karkan, Muhittin Nalbantoğlu, Aysel Öz, Refi Cevat Ulunay, Kerim Yund, Ahmet Ağın, Özay Aslan, Mehmet Bakir, Niyazi Ahmet Banoğlu, Sadi Borak, Ahmet Refik Gamsızoğlu, Ayşe Gökarnarlı, Ergin Kanlıcaoğlu, Hikmet Şinasi Öno, Mehmet Şükrü Silan, Ahmet Baha Gökoğlu, Ferdi Öner, Nurettin Yatman, A. Ziyet Abdullah, Şinasi Akbatu, Mustafa Cihanbeyli, Behçet Elver, Halit Eraktan, Ahmet Güreli, Tahsin Kaya, Salim Rıza Kırkpınar, Nuriye Nirven, Hasan Toper, Ahmet Derviş Ateşçi, İbrahim Baytekin, İhsan Birinci, Salim Erdem, Mehmet Ali Göktuna, Sahak Güllü, Zeki Karagülle, Aykut Karpat, Doğan Kenigut, Ali Payanda, N. Sağmalcılı, Bediî Şehsuvaroğlu, Mümtaz Zeki Taşkın, Erdem Yücel, Osman Cemal Kaygılı, Vladimir Mirmiroğlu, Bedros Nişanyan, Servet [Soyadı bilgisi yok.], Hafı Kadri Alpman, Mesut Ayabakan, Nazmi Çağan, H. Basri Çileli, Çelik Gülersoy, Sadi Irmak, Sami Kurtulan, Mehmet Suud.

İstanbul Ansiklopedisi geniş bir çizer, illüstratör kadrosuna sahiptir. Dönemin pek çok değerli çizeri *İstanbul Ansiklopedisi*'nde Koçu'ya yardımcı olmaktadır. Koçu, kimi zaman ressamlığını konuşturup resimleri (çizimleri) kendisi yaparken kimi zaman da taslak çizimlerle bu isimleri desteklemektedir. Bu çizer kadrosu, yaptıkları çizimlerle *İstanbul Ansiklopedisi*'nin belgesel niteliğine katkıda bulunmaktadır. Bu çizerlerin isimleri şunlardır: Ferzan Baydar, Sabiha Bozcalı, Aydın Burteçene, Behçet Cantok, H. Çizer, H. Hüsnu, Nezih İzmirlioğlu, A. Bülend Koçu (Reşad Ekrem Koçu), Reşat Sevinçsoy, Abdullah Tomruk, Salih Sinan, O. Zeki Çakaloz, Hâşim, Kemal Zeren, Turan Açıksöz, Münif Fehim, F. A., H. A., M. Kayalar, Kemal Külmat, Bülent Şeren, Zeki Yönet, Özay Aslan, Nuriye Nirven, Ömer Tel, Agop Arad, Sabih Büyükerbil, Salim Erdem, Turan Açıksöz, Yaşar Ekinci, Tekin Gökçen, H. Kutay, Serpil Büyükerbil, Halit Eraktan. Görüldüğü gibi kimileri hem madde yazarlığı hem de çizerlik yapmıştır. Bu isimler içinde Sabiha Bozcalı'yı ayrı bir yere koymak da gerekir. Çünkü Bozcalı, ikinci girişimin tüm aşamalarında Koçu'nun yanında bulunarak ona destek olan ve çok sayıda çizime imza atan kişidir. Hele ki çok az sayıda kadının yer alabildiği *İstanbul Ansiklopedisi* yazar-çizer kadrosu içinde üstün ressamlık ve illüstratörlük kabiliyetleriyle kadın olarak öne çıkan yegâne isimdir. Ayrıca Bozcalı, 7., 10. ve 11. ciltlerin kapağında Koçu'nun adından sonra ismi en büyük puntolarla yazılan kişi olarak karşımıza çıkar.

Pek çok değerli yazar ve çizerle yola çıkmış olan Koçu, bu sefer *İstanbul Ansiklopedisi*'ni büyük bir hızla ve düzenli biçimde çıkarmaktadır. Elbette bu hızlı ve düzenli neşriyatta ilk girişimden kalma yaklaşık dört ciltlik hazır malzemenin etkisi büyüktür. Bununla birlikte Koçu, bu malzemeyi aynen alıp kullanmanın yanı sıra bazı maddelerde değişikliğe giderken bazı yeni maddeleri de ikinci dönemdeki girişimine ekler. İlk dönemin yarıda kaldığı "Bahadır Sokağı" maddesine kadar bu şekilde gelen Koçu, 4. ciltteki bu maddenin altına ilk *İstanbul Ansiklopedisi* girişiminin bu noktada yarım kaldığını belirten bir not düşer.²⁰

²⁰ Not şu şekildedir: "İstanbul Ansiklopedisi'nin yarım kalmış ilk baskısı bu madde ile sona erer. Bu yeni baskı geniş ölçüde ilâvelerle yapılır iken şu satırlar bir hâtrâ olarak kaydedildi." bk. "Bahadır Sokağı", *İstanbul Ansiklopedisi*, IV, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay *İstanbul Ansiklopedisi* ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul 1960, s. 1827.

Zengin konu çeşitliliğine sahip olan *İstanbul Ansiklopedisi*'nin ana başlıkları eseri tanımamız için en önemli yol göstericilerdir. Koçu, eserinin içerdiği konuların listesini ciltlerin başında belirtmiştir. Buna göre *İstanbul Ansiklopedisi*'nin her cildinin başında yer alan konu başlıkları listesi şu şekildedir:

“İstanbul: Cami, Mescid, Medrese, Mekteb, Kütübhâne, Tekke, Türbe, Kilise, Ayazma, Çeşme, Sebil, Saray, Yalı, Konak, Köşk, Han, Hamam, Tiyatro, Kahvehane, Meyhâne.. Bütün Yapıları... Devlet Adamı, Âlim, Şâir, Sanatkâr, İş Adamı, Hekim, Muallim, Hoca, Derviş, Papaz, Keşiş, Meczub, Necvican, Nigâr, Hanende, Sazende, Çengi, Köçek, Ayyaş, Derbeder, Pehlivan, Tulumbacı, Kabadayı, Kumarbaz, Hırsız, Serseri, Dilenci, Kaatil.. Bütün Şöhretleri. Dağı, Bayırı, Suyu, Havası, Mesire Yerleri, Bahçeleri, Bostanları ve İlâh. Bütün Tabiat Güzellikleri ve Coğrafyası... Sokakları, Mahalleleri, Semtleri... Yangınları, Salgınları, Zelzeleleri, İhtilâlleri, Cinayetleri ve Dillere Destan Olan Aşk Maceraları... İstanbula Ait Resimler, Şiirler, Kitaplar, Romanlar, Seyahatnameler... İstanbula Gelmiş Yabancı Şöhretler..”

İkinci girişimine başlayıp 1. cildi tamamladıktan sonra Koçu, bu cildi önemli din ve devlet adamlarına da göndermeyi unutmaz. İlk dönem *İstanbul Ansiklopedisi*'nde maddi problemlerle ciddi biçimde yüzleşmiş olan Koçu'nun bu hareketinin altında yatan sebep kuşkusuz ki ileriye yönelik bir destek bulmaktır. *İstanbul Ansiklopedisi* yazarlarından Erdem Yücel, Koçu'nun bu jestine karşı aldığı cevapları şu şekilde aktarır:

“İsmet İnönü başarı dileyen bir kartla cevap vermiş, başbakanın ses çıkmamış, İstanbul valisi Dr. Lütfü Kırdar evine kadar gelerek: ‘Bu güzel bir eser, ne yardım isterseniz yaparım’ demiştir. Athenagoras ise yazdığı uzun mektubunda şöyle demiştir: ‘Eserinizi tetkik ettirdim. Sonra da kendim karıştırdım. Hakikaten güzel. Bu Pazar duamı, bu güzel eserinizin, sizin kaleminizle tamamlanmasına tahsis ettim.’”²¹

İstanbul Ansiklopedisi'nin ikinci döneminde boyutta değişikliğe gidilir. Fasiküller artık 16 sayfadır ve kâğıdın boyutu küçülerek 21x30 cm olmuştur. Bu ikinci girişimde ansiklopedinin idare yeri ise Bahçekapı'da Mühürdarzade İşhanı'ndadır. Burası aslen Mehmet Ali Akbay'ın ticarethanesi olmakla birlikte Reşad Ekrem de kendisine tahsis edilen bir odada *İstanbul Ansiklopedisi*'nin tüm işlerini sırtına yüklenmiş vaziyette çalışmaktadır. Çok sıkı çalışan Koçu, kendisine madde yardımında bulunan yazar arkadaşlarını unutmaz:

“Teşrik-i mesaimiz için telif hakkı almazdık. Ancak iki defa 25'er lira zorla hediye vermişti. Bu münasebetle, ‘bir yazar için en tatlı şey emeğinin meyvesini tatmaktır’ demişti. İki defa da, Sirkeci'deki Pandeli Lokantası'nda yemeğe davet etmişti. Ayrıca, her bir fasikülden birer adet tarafımıza hediye edilirdi.”²²

Bu dönemde bir talihsizlik de yaşanır. 6 Ocak 1959 tarihinde Ebussuud Caddesi'nde Kumla Madencilik Şirketi'nde gizli olarak bulundurulmuş 300 kilo dinamitin infilak etmesi neticesinde zühür eden olayda 38 kişi hayatını kaybederken *İstanbul Ansiklopedisi*'nin basıldığı Tan Matbaası

²¹ Erdem Yücel, “Kaybettiğimiz Tarihçi ve Yazar Reşad Ekrem Koçu”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S 10 (1975), s. 34.

²² Kevork Pamukçyan, *age.*, s. 209.

da “sademeye mâruz kalır.” Bu durum ansiklopedinin matbaasının değişmesi zorunluluğunu ortaya çıkarır ve 1958 yılında Tan Matbaası'nda basılan 1. cilde karşın, 1959 yılında çıkan 2. cilt Nurgök Matbaası'nda basılır.²³

İkinci dönemde dikkat çekici noktalardan biri, ilk dönemde Koçu'nun yanında bulunan Saim Turgut Aktansel, Muzaffer Esen, İhsan Hamamioğlu, Vâsıf Hiç, Mahmut Yesari ve Sermet Muhtar Alus gibi değerli kalem arkadaşlarının ikinci girişim başladığında vefat etmiş olmalarıdır. Ayrıca vefatlar yeni ciltler çıktıkça devam edecek ve Koçu, vefat eden madde yazarlarını her cildin ilk fasikülünün kapağında anacaktır. Bununla birlikte *İstanbul Ansiklopedisi*'nin kalan yazar kadrosu Koçu'nun talepleri, yönlendirmeleri ve komutları doğrultusunda madde yazımına katkıda bulunmaktadır.²⁴ Bu katkı ne düzeyde olursa olsun ansiklopedi âdeta Koçu'nun kişisel koleksiyonu gibi yükselmeye de devam eder. *İstanbul Ansiklopedisi* yüz yıllarca tebaa duygusunu bir iklim hâlinde yaşamış olan İstanbul şehrine kişisel üslûbu getirmesi bakımından dikkati çeker.²⁵ *İstanbul Ansiklopedisi*'nin yazarları arasında yer alan ve Koçu'nun arkadaşlarından olan Niyazi Ahmet Banoğlu şunları söyler: “İstanbul Ansiklopedisi, tamamiyle şahsi bir gayretin ürünü olan şahsi bir ansiklopedidir.”²⁶ Gerçekten de Koçu'nun yıllar evvel yazdığı (1946) *İstanbul Ansiklopedisi* giriş yazısında²⁷ rastladığımız “eserimin basıldığı”, “eserimin klişelerini yapan” gibi ifadeler o zamandan bu ansiklopediyi nasıl gördüğünün kanıtı gibidir. Mehmet Ergün, onun eserinin kişiselliği hususunda şunları söyler:

“İşbirliği yaptığı onca kalem arkadaşına karşın *İstanbul Ansiklopedisi*'ni onun kılan kişiliğinin ve hatta meşrebinin damgasını taşımasıdır. Bu nedenle de *İstanbul Ansiklopedisi* yalnızca öznel değil, aynı zamanda kişisel bir çalışmadır.”²⁸

Nitekim maddelere baktığımızda isimlessiz maddelerin Koçu tarafından kaleme alındığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra müstear isimlerle yazdığı bazı maddelerin de Koçu'ya ait olduğu düşünülürse sayısal bakımdan büyük çoğunluğun ona ait olduğu ortaya çıkacaktır.²⁹ Koçu'nun büyük çaba harcadığı bu eseri 1965 yılına gelindiğinde bir dönüm noktası ile yüzleşir. 7 cilt ve 106

²³ Burhanettin Olker, “Ebussuud Caddesi İnfîlâkı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, IX, s. 4863.

²⁴ Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'ndeki konumuna dair 89. fasikül kapak arkası yazısında önemli ipuçları vardır. Buna göre Koçu, Semavi Eyice'nin yazdığı kimi maddelerin aslında kendisine ait olduğunu iddia eden ve bu durumu bazı çevrelerde dillendiren kişinin (ismi verilmemiştir) iddialarına sert tepki gösterir: “İki müellif tarafından ayrı ayrı kaleme alınıp *İstanbul Ansiklopedisi*'ne verilen aynı maddeye âid yazılardan birinin tercih hakkı bendedir.” Buradan onun ismarlama maddeler de yazdırdığı ve nihai karar mercii olduğu sonucu çıkmaktadır.

²⁵ Ertuğrul Özkök, “İstanbul Tutkunu Bir Gezgin”, *Gösteri*, S 56 (1985), s. 80.

²⁶ Sefa Kaplan, “Teferruatın Tarihçisi”, *Nokta*, S 30 (29 Temmuz 1990), s. 73.

²⁷ Reşad Ekrem Koçu, *age.*, [Giriş Yazısı], 2 sayfa.

²⁸ Mehmet Ergün, “agm.”, s. 46.

²⁹ Eserdeki maddelerin yaklaşık %85'inin Koçu'nun tarafından kaleme alındığını ifade etmemiz mümkündür. bk. Serdaroğlu, Ü. Serdar, Yıldırım, Kadir, “İstanbul'un Ansiklopedileri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (İstanbul Tarihi), VIII, S 16 (2010), s. 599. Bu noktada bir parantez açmamız gerekmektedir. *İstanbul Ansiklopedisi*'nde azınlıklarla ilgili olarak çok sayıda madde yer almaktadır ve bu maddeler içerisinde Ermenilerle ilgili olanlarda Kevork Pamukciyan'ın, Rumlarla ilgili olanlarda ise Neoklis Sarris'in imzası Koçu'dan çok daha sık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

fasikülden sonra Mehmet Ali Akbay ile Koçu'nun arası bozulur. Artık 107. fasikülden itibaren neşriyatın tüm sorumluluğu Reşad Ekrem'in üzerindedir. Koçu Yayınları'nı kurar ve başına evlatlığı Mehmet Koçu'yu getirir. Reşad Ekrem Koçu, Akbay'ın sahibi olduğu dükkânda tuttuğu arşivini ayrılıktan mütevellit sebeplerle Göztepe'deki dairesine taşır. Artık çalışmalarını buradan yürütecektir. Bu dönemde asabileşmeye de başlar. Hemen her şeye kendisi karar vermektedir. Kalem arkadaşı Kevork Pamukciyan'ın anlattıkları onun bu dönemdeki tavırları hakkında bilgi verirken bir bakıma da *İstanbul Ansiklopedisi*'nin neden Koçu'nun şahsî malı olduğunun göstergelerinden biridir:

“Yaklaşık 1965 yılına kadar yazı vermeye devam ettik. Bu sıralarda gönderdiğimiz bazı maddelerin tamamen dışarıda bırakılmasından, bazılarının ise kuşa çevrilmesinden dolayı (...) birkaç yıl ara vermek zorunda kaldık.”³⁰

Sponsor desteğinin çekilmesi büyük bir darbedir. Sponsor Akbay ile 1958'den 1965'e kadar 106 fasikül çıkartan Koçu, Akbay sonrası dönemde 1965'ten 1973'e kadar ancak 67 fasikül çıkartabilir. Sonlara doğru *İstanbul Ansiklopedisi*'nde bazı değişiklikler de gözlenmeye başlanır. “İlk çıkışında ve ikinci çıkışının ilk ciltlerinde aynı İstanbul sevgisini paylaşan pek çok yazarın ve profesörün (...) desteğiyle 'bilimsel' ya da 'ciddi' bir başvuru kaynağı olan *İstanbul Ansiklopedisi*'nin son ciltlerini her karıştırdığımda yazar kadrosunun giderek daralması ve Koçu'nun kendi takıntıları ve meraklarına daha çok yer vermesi sonucu şehrin geçmişinde ve bugününde gelişigüzel bir gezintiye çıkan hayali bir yolcunun alabileceği zevkleri alırım.”³¹ diyerek izlenimlerini belirten Orhan Pamuk, aynı zamanda bir tespit de bulunmaktadır. Gerçekten de *İstanbul Ansiklopedisi* sonlara doğru yaşadığı kayıplarla ve Koçu'nun iyice kişiselleştirmeye başladığı yapıyla yayını sürdürür. *İstanbul Ansiklopedisi*'nin sonlara doğru geçirdiği değişimle ilgili bir tespit de şu şekildedir: “Ansiklopedi, maddî destek sağlayan sermayedarların hükmünün ortadan kalkması, diğer güçlü yazarların sahneden çekilmesi ve Koçu'nun yalnızlaşp ümitsizleşmesiyle beraber, kolektif çaba eseri bir kitap olmaktan çıkıp, pekâlâ bir tür 'dolaylı otobiyografi' olarak da okunabilecek kişisel bir kolaj haline gelmiştir.”³²

Son yıllarında iyice ümitsizliğe kapılan Koçu, artık elindeki bütün *İstanbul Ansiklopedisi* malzemesini yakmaktan bahseder.³³ Kaçınılmaz son geldiğinde 173. fasikül *İstanbul Ansiklopedisi*'nin son fasikülü olur ve eser “Gökçınar” maddesinde yayını durdurur (1974). Eyice'ye göre “Reşad Ekrem Koçu, kendisine maddî destek sağlayanlardan ayrılmasa, ansiklopediyi lüzumsuz uzatan maddelere yer vermekten sakınsa, her şeyin üstünde düzenli bir

³⁰ Kevork Pamukciyan, *age.*, s. 210.

³¹ Orhan Pamuk, *İstanbul, İletişim Yayınları*, 21. Baskı, İstanbul 2010, s. 152.

³² Emre Ayvaz, “Koçu, Reşad Ekrem”, *İstanbul Ansiklopedisi*, NTV Yayınları, İstanbul 2010, s. 582.

³³ Semavi Eyice, “Aramızdan Ayrılan Bir İstanbul Tarihçisi Reşad Ekrem Koçu”, *Pirelli*, S 134 (Kasım 1975), s. 9. Bu hususta Erdem Yücel'in yazısında daha ayrıntılı olarak Koçu'nun ağzından nakledilenler şu şekildedir: “Basınımızın temsilcilerini, üniversite öğretim üyelerini, yayınevi sahiplerini, dostlarımı, dostum geçinenleri evime davet edeceğim. Ađan Z'ye kadar hazır olan bu ansiklopediyi gözler önüne sereceğim. Her maddeyi ayrı ayrı onlara göstereceğim. Sonra hamalları çağırıp bütün hayatımı verdiğim bu evraki, vesikaları, resimleri, planları bahçeye indireceğim. Ardından bir kibrit çıkıp hepsini yakacağım.” bk. Erdem Yücel, “Kaybettiğimiz Tarihçi ve Yazar Reşad Ekrem Koçu”, s. 34.

yaşama sahip olsa ve bazı öncüleri gibi içkiye düşkün olmasa, daha bir süre ansiklopedisinin yayını sürdürülebilirdi.”³⁴ Ancak artık ecel de gelmiştir ve 1975 yılının 7 Temmuz’unda Koçu’nun vefat haberi gelir. Ömrü boyunca maddî sıkıntılarla boğuşan ve son derece uygun bir fiyatla satışını gerçekleştirdiği eserinin okuyucu tarafından yeterli sayıda satın alınmamasından yakınan Koçu, hayatının son yıllarında tıpkı hocası Ahmed Refik Altınay³⁵ gibi yalnız kalır.³⁶ Yaşadığı dönemde eserlerinin ve bilhassa *İstanbul Ansiklopedisi*’nin değeri bilinmez. Bu durumla ilgili Mehmet Ergün’ün tanıklığı şu şekildedir:

“*İstanbul Ansiklopedisi*, Reşad Ekrem Koçu’nun sağlığında, tecimsel değeri olmayan bir nesne idi. Anımsarım, çocukluk yıllarımda, Sahaflar Çarşısı esnafı, *İstanbul Ansiklopedisi*’ni ‘küp kapağı’ olarak nitelendirir ve minder niyetine taburelerin üzerine koyardı!”³⁷

Koçu’nun vefatının ardından ansiklopedinin kıymetini kavrayamamış olanlardan Mehmet Ali Akbay “yer darlığından dolayı!” elindeki ciddi sayıda fasikülü kiloyla kâğıt olarak satma gafletinde bulunur. “Tabiatıyla o zamanlar, on beş yıl sonra ansiklopedinin yarım milyona alıcı bulabileceğini kimse hayalinden dahi geçiremezdi.”³⁸ Bir tarafta Akbay fasikülleri satarken diğer tarafta da Mehmet Koçu, Reşad Ekrem’in Göztepe’deki dairesinde bulunan çok değerli arşivini tasfiye eder. Niyazi Ahmet Banoğlu aracılığıyla *Tercüman* gazetesine aktarılan bu arşiv önce Mehmet Koçu’nun ölümü ve sonra da 1980’lerde *Tercüman* gazetesinin arşivinin dağılmasıyla sonu meçhul bir âkıbete mâruz kalır.

Toplamda 11 cildi ve 173 fasikülü bulan *İstanbul Ansiklopedisi*’nin son sayfasında 7076 yazmaktadır. “G” harfine kadar gelebilmesine karşın ciddi bir hacme ulaştığını gördüğümüz eserin aslında sayfa sayısı daha azdır. Çünkü 11. ciltte sayfa 6099’dan sonra eser büyük bir atlamayla 7000. sayfaya geçer; yani tam 900 sayfa atlar. Bu baskı hatası göz önünde bulundurularak eserin 7076-900=6176 sayfa olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

İstanbul Ansiklopedisi’nde kimi maddelerin yerleri tartışılabilir bir durum arz etmektedir. Örneğin, “Ahmed, Cin” maddesi “A” harfi bünyesinde yer alan bir maddedir. Bu örnekte maddenin doğal bir biçimde “Cin Ahmed” şekliyle “C” harfi dâhilinde ele alınabileceği açıktır. Bu durum eserin A-G aralığından çok daha geniş bir muhtevaya sahip olmasına bir referans teşkil eder. Çünkü Koçu zaman zaman bazı maddeleri işine gelecek bir biçimde daha

³⁴ Semavi Eyice, “İstanbul Ansiklopedisi Anıları”, s. 67.

³⁵ Ahmed Refik Altınay, 1880 veya 1881 yılında İstanbul’da doğar. Harbiye’de eğitim alıp asker olduktan sonra yazarlık hayatına da başlar. I. Dünya Savaşı’nın ardından emekliye ayrılır. Cumhuriyet yıllarında İstanbul Darülfünunu Tarih Kürsüsü kadrosunda yer alan Altınay, “1933 Darülfünun Reformu” sırasında asistanı Reşad Ekrem Koçu ile birlikte görevinden ayrılır. “Tarihi sevdiren adam” olarak nitelenen Ahmed Refik Altınay, hayatının son yıllarını yalnızlık içinde geçirir. İlaç almak için kütüphanesini dahi cüzi paralara satmak zorunda kalır. 1937’de hayata gözlerini yumar. Altınay hakkında yapılmış en önemli çalışma Muzaffer Gökman’a aittir. bk. Muzaffer Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam Ahmed Refik Altınay*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1978.

³⁶ Orhan Pamuk, Koçu’yu Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Abdülhak Şinasi Hisar ile birlikte “dört hüznü yalnız yazar”dan biri olarak niteler. bk. Orhan Pamuk, İstanbul, s. 106-112.

³⁷ Mehmet Ergün, “agm.,” s. 9.

³⁸ Kevork Pamukçyan, *age.*, s. 212.

önceki harflerde dercedebilmektedir.³⁹ Ayrıca eserin toplam madde sayısı da tamamlanmış bir ansiklopedinin madde sayısına oranla hiç de azımsanacak düzeyde değildir. 173 fasikülden oluşan eserin her bir fasikülünde ortalama 100-120 madde bulunmaktadır. Dolayısıyla ansiklopedinin toplam madde sayısının da yaklaşık 20.000 olduğunu ifade etmemiz mümkündür.

İstanbul Ansiklopedisi diliyle ve üslûbuyla dikkat çekici bir eserdir. Koçu, Eski Türkçe kelimeleri uluorta kullanmayan, belli bir dil duygusu, zevki ve zarafetiyle kullanan insanların döneminin yazarıdır.⁴⁰ O, tarihi kuru bir anlatımdan çıkararak zevkle okunan bir anlatım hâline getirmesini bilen, tarif ve tasvirlerinde gerçekleri titizlikle göz önünde tutan ve bütün bunları Türk diline hâkimiyetini belirten bir üslûp akıcılığı içinde okuyucuya sunan bir edip-tarihçi ve bunların da üstünde bir İstanbul hayranıdır.⁴¹ *İstanbul Ansiklopedisi*'nde Koçu'nun edip-tarihçi özelliğinin ve İstanbul hayranlığının izleri sonuna kadar görülür.

İstanbul Ansiklopedisi, yazım hususiyetleri bakımından bazı farklılıklar içermektedir. Eserde pek çok imlâ hatası yer almaktadır. Bunun yanında bugünün imlâsıyla arasında farklılıklar da göze çarpmaktadır. Dönemin imlâ anlayışındaki farklılık, muhakkak ki bugünün okurunun çok alışık olduğu bir durum değildir. Diğer taraftan bu farklılıklar eseri orijinal kılan unsurlardandır.

7076 (6176) sayfalık *İstanbul Ansiklopedisi*, pek çok konuda değerli bilgiler içerir. Tarih, edebiyat, sanat tarihi, mimarî, folklor, basın gibi konularda bir kaynak kitaptır. Eserde Koçu'nun öznel tavrını içeren çokça maddeyle birlikte son derece objektif hazırlanmış maddeler de bolca yer almaktadır. Öyle ki Ansiklopedi bir nevi Türkçe sözlük ve deyimler sözlüğü olma niteliğine de sahiptir. *İstanbul Ansiklopedisi*'nin on bir cildinde de pek çok kelime ve deyim madde olarak yer almakta ve bunlar örneklerle birlikte açıklanmaktadır. Bu yönüyle ayrı bir değeri haiz olan eserde bahsi geçen kelime ve deyimlerin açıklamalarında sık sık şiir örneklerine başvurulmaktadır. Nice biyografya maddesi ile muhtelif alanların öne çıkan veya adı duyulmamış şahsiyetleri kamuoyuna sunulurken bilhassa şehre ait unsurlara dair çok sayıda madde ile bir "İstanbul el kitabı" da karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada eserin değerini artıran husus, pek çok maddenin bibliyografyasında verilmiş olan "REK Gezi Notu"dur. Bu notlar bize bahsi geçen yapı veya sokağın Koçu tarafından bizzat müşahede edilerek tanıtıldığını göstermektedir. Günümüzde artık yok olan kimi yerlerin bu sayede bir "belgesel eser" bünyesinde kaydedilmesi önemli noktalardandır.

İstanbul Ansiklopedisi baştan sona kadar çizim örnekleriyle dolu bir eserdir. Bu hususiyet onun belgesel olma özelliğine katkıda bulunmaktadır. Eserdeki çizimlerin neredeyse tamamının altında çizerin ismi yer almaktadır. *İstanbul Ansiklopedisi*'nde çizimlerin yanı sıra belgesellik hususiyetini destekleyici pek çok veri bulunmaktadır. Eserdeki bazı biyografik maddelerde hayatta olan kişilerden mümkünse otobiyografik not talep edilmekte veya bu kişilerle röportaj

³⁹ Bu durumu destekleyen bir ifade Kevork Pamukciyan'a aittir: "Bizim terceme-i halimiz isenise küçük ismimizin sırası ile dercedilmesini arzu ettiğini bildirmişti. Zira, P harfini göreceğinden ümitli değildi. Maalesef, P harfini değil, K harfini dahi görmek nasip olmadı." bk. Kevork Pamukciyan, *İstanbul Yazıları*, s. 209-210.

⁴⁰ Murathan Mungan, "Kendi Başına Bir Tarih Olarak: Reşad Ekrem Koçu", <http://www.milliyet.com.tr/2002/09/04/sanat/yazmungan.html> (20.09.2013).

⁴¹ Semavi Eyice, "Koçu, Reşad Ekrem", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, s. 43.

yapma yoluna gidilmektedir. Bazen de vefat etmiş olan kişiler için yakın akraba veya arkadaşta başvurularak biyografik bilgi istenmektedir. Bu yolla bir çeşit “sözlü tarih” çalışması yapıldığı dikkati çekmektedir. Ayrıca kimi biyografya maddelerinin yazarlarının, biyografisi verilecek kişiyi yakından tanıyan yetkin kalemler oldukları görülür. Örneğin, “Gökalp, Ziya” maddesini Gökalp'in damadı Ali Nüzhet Göksel; “Avni Bey, Yenişehirli” maddesini Yenişehirli Avni'nin torunu Avni Aktuç; “Beyatlı, Yahya Kemal” maddesini ise Yahya Kemal'in yakın arkadaşı Nihat Sami Banarlı yazar. Maddenin doğrudan yazdırılmadığı durumlarda ise alıntılar devreye girer. Örneğin, “Ekrem Bey, Recâizâde Mahmud” maddesinde şairin biyografisinin oğlu Ercüment Ekrem Talu'nun yazdığı hâl tercümesinden yapılan alıntıyla verildiği görülür. Nitekim kimi maddelerde kullanıldığını gördüğümüz bu yöntemler *İstanbul Ansiklopedisi*'nin içeriğini daha özel ve zengin kılmaktadır. Ayrıca Sermet Muhtar Alus ve Münir Süleyman Çapanoğlu gibi önemli kişilerin tevdi ettiği notlar, Üsküdarlı Vâsif Hiç gibi bir İstanbul yerlisinin evrâk-ı metrûkesi ve Bitlisli Ali Çamiç Ağa gibi İstanbul'da 73 yıl kahvecilik yapmış bir zâttan dinlenenler *İstanbul Ansiklopedisi*'ni başka kaynaklardan hayli ayırmakta ve ona kendi kimliğini kazandırmaktadır. Öyle ki bazı konularda başka kaynaklarda bulunamayacak bilgileri içermektedir. Okurundan da aktif bir tavır bekleyen *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul'un yapıları ve kişileri hakkında fasikül kapaklarının arkasındaki yazıları ile bilgi notları talep ederek tüm şehir ahâlîsini de yazım sürecine dâhil etmekten geri durmaz. Örneğin, 17. fasikül kapak arkası yazısında İstanbul'daki Rum kiliseleri ve bunlar hakkında halk arasında dolaşan menkıbelere dair bilgi mektupları talep edilir.

Çok sayıda önemli çizeri kadrosunda barındıran *İstanbul Ansiklopedisi*'nde dikkat çekici bir karikatür içeriği tespit edilmektedir. Eser bu yönüyle âdeta bir karikatür antolojisi hükmündedir. *Akbaba, Aydede, Amcabey, Cumhuriyet, Papağan* gibi dergi ve gazetelerde çıkmış karikatürlerin yer aldığı *İstanbul Ansiklopedisi*'nde mizah içeriğinin son derece zengin olduğu görülmektedir.

İstanbul Ansiklopedisi'nde pek çok alanda eserlerinden istifade edilen önemli isimler vardır. Bu isimlere örnek olarak Ahmet Midhat Efendi, Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Osman Cemal Kaygılı gibi isimler verilebilir.⁴² Kuşkusuz bu isimleri ortak bir paydada buluşturan unsur onların eserlerinin eski İstanbul ve İstanbul yaşantısı hakkında çok değerli bilgiler içeriyor olmasıdır. Bu isimlerin edebî eserlerine bakıldığında muhtevanın bütünüyle kurmaca olmadığı; aynı zamanda gerçek kişiler, vakalar, yapılar ve gelenekler hakkında bilgiler içerdiği görülmektedir. *İstanbul Ansiklopedisi*'nde bu şahsiyetlerin eserlerinden bilhassa İstanbul'la ilgili unsurlar bakımından istifade edildiği göze çarpmaktadır.

İstanbul Ansiklopedisi, özgün bir tarihçi olarak ifade edebileceğimiz Koçu'nun bu özelliğinden çokça beslenmiş bir eserdir. Ansiklopedide gayrimüslim tarihi, İstanbul şehir tarihi, sosyal tarih ve bireysel tarih gibi formel tarih metotlarının ayrı ayrı sunmayı tercih edeceği alanlar bir arada verilir. Dolayısıyla eser, mikro ve makro tarihi aynı anda ele alır. Kişinin hikâye tarihini şehrin ve

⁴² Bu isimler içerisinde Koçu'nun, Ahmed Refik Altınay ile birlikte iki üstadından biri olan Ahmet Rasim net biçimde diğerlerinin önünde bulunmaktadır. Eserlerinin İstanbul şehri için en değerli kaynaklardan olması sebebiyle Ahmet Rasim, tüm *İstanbul Ansiklopedisi* için en değerli ve en çok istifade edilen isimlerin başında gelmektedir. Ahmet Rasim'in eserlerinde İstanbul'la ilgili bilgi için bk. Şerif Aktaş, *Ahmed Rasim'in Eserlerinde İstanbul*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

toplumun hikâye tarihiyle birleştiren Koçu'nun tarihten yer verdiği kişiler de her zaman büyük adamlar değildir. Koçu, sıradan bir İstanbul kabadayısı ile bir padişahı ayırım gözetmeksizin eserinde malzeme olarak kullanır. Kuşkusuz onun tarih anlayışı İstanbul'dan bağımsız düşünülemez. Onun son derece değer verdiği ve kendi yaşadığı dönemde olumlu olumsuz pek çok dönüşümüne şahit olduğu şehre tarih içerisinde bir kimlik kazandırma gayesi güttüğü açıktır.

İstanbul Ansiklopedisi bir şehir ansiklopedisi olarak büyük bir değeri haizdir. Bu eser, ülkemizdeki ilk şehir ansiklopedisidir. Yayınına 1944 yılında başlanan ansiklopedi bu bakımdan dünyadaki ikinci örnektir. Dünya üzerinde bu tarzdaki ilk eser William Kent tarafından hazırlanmış olan tek ciltlik *An Encyclopædia of London* isimli kitaptır. Bu kitabın ilk baskısı 1937 yılında yapılır. Eserin 1951 yılında yapılan gözden geçirilmiş ikinci baskısının “Önsöz”ünde William Kent, ansiklopedisinin pek çok ülkede övgüyle karşılandığını belirtir.⁴³ Toplamda sadece 16 sayfayı kapsayan heykel, kule, meydan ve kilise fotoğraflarıyla bezenmiş olan eserin sonunda bir de “indeks” bölümü yer almaktadır. Koçu'ya nasip olmayan bir rağbetle karşılaştığını belirttiğimiz Kent'in eseri a'dan z'ye kadar tamamlanmış bir çalışmadır. Koçu'nun bu eseri görüp görmediğine dair ise *İstanbul Ansiklopedisi*'nde net bir ifadeye rastlanmamaktadır.

İnce bir bakış açısına sahip olan Reşad Ekrem, eşyaya yönelik özel bir dikkate sahiptir. *İstanbul Ansiklopedisi*'nde gündelik hayatın özgün portrelerini çizen Koçu, eserine karşı “obsesif” bir tavır sergilemekten geri durmaz. Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'ni İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın “ansiklopedik” eserleriyle kıyaslayan Mehmet Emre Ayvaz, *İstanbul Ansiklopedisi*'nde merkezi teşkil eden şeyin Koçu'nun ilgileri, eğilimleri ve takıntıları doğrultusunda dikkatlice saklanmış, tasnif edilmiş ve toplanmış bir derleme yığını olduğunu ifade eder.⁴⁴

Koçu'nun eserinin adındaki “ansiklopedi” ifadesi üzerinde durulması gereken bir husustur. Batılı bakış açısıyla ve objektif biçimde yapılacak bir ansiklopedi tanımıyla Koçu'nun eseri arasında muhakkak ki bazı farklılıklar olacaktır. Batılı bir ansiklopediye giremeyecek olan çok sayıda maddeyi içeren *İstanbul Ansiklopedisi* bu yönüyle “nevi şahsına münhasır” bir ansiklopedidir. Çünkü hakkında hiçbir yerde bilgi bulamayacağımız kişiler, yapılar, olaylar hakkında dikkatimizi celp edecek malumatı içermektedir. Çok sayıda da anekdota dayalı bilgi içeren maddeyi barındırmaktadır. Batılı anlamdaki ansiklopediyle tamamen uyuşmayan Koçu'nun eseri aslında İstanbul şehri ile tamamen uyuşmaktadır. Orhan Pamuk, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin en sonunda gerçek bir ansiklopediye benzemek yerine İstanbul'un kendisine benzediğini söyler.⁴⁵ İstanbul'da hayat bilimin kalıplarına sığmayacak oranda çetrefil bir içerik ve biçim dengesi taşıdığı için⁴⁶ *İstanbul Ansiklopedisi* de bilimin kalıplarını kırarak ait olduğu şehrin hususiyetlerini bünyesine alan bir eser kimliğine bürünür. İlginç maddelerinin yanında rahat biçimde ve bir dergi okur gibi okuyabileceğimiz üslûbuyla birlikte eser, ansiklopedilerin o meşhur tek taraflı asık suratını

⁴³ William Kent, *An Encyclopaedia of London*, J. M. Dent & Sons Ltd., London 1951, s. V.

⁴⁴ Mehmet Emre Ayvaz, *Reşat Ekrem Koçu's İstanbul Ansiklopedisi; Or An Obsessive Collector's Attempt To Make His Private Narrative Public*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 18.

⁴⁵ Orhan Pamuk, *Manzaradan Parçalar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 147.

⁴⁶ Enis Batur, “Şehir, Tarih, Kültür”, İstanbul'dan *Göreme'ye Kültür Mirasımız* (içinde), 4. fasikül, s. 31.

sımsıcak bir gülümsemeye dönüştürür.⁴⁷ Ayrıca bize has bir tasnif sisteminin mutena bir örneğini teşkil eder.⁴⁸ Koçu'nun bu eserinde iki üstadı Ahmet Rasim ve Ahmet Refik Altınay'ın izleri de kendisini hissettirir. Ahmet Rasim'den gelen Osmanlı'nın son yıllarındaki hayatı anlatma şevki ve İstanbul sevgisini, Ahmet Refik Altınay'dan gelen edebî tarihçilikle birleştiren Koçu, İstanbul'un "nevi şahsına mahsus" bir tarihçisi olur.⁴⁹ Diğer tarihçilerin atladığı ayrıntılara dikkati çeken Koçu, en hurda bilgileri bile eserine almaktan çekinmez. Âdeta "dedektif" gibi davranıp şehrinin tuhaf olaylarının ve kişilerinin peşini asla bırakmaz:

"Hiçbir şehrin kütüğü bu kadar ilginç olamaz. Büyük abideler yanında küçükleri, mezar taşları, güzel sokaklar, önemsiz sokaklar, ekâbir ve zenginlerin yanı başında fakirler, haneberduşlar bir arada. Marjinal insanın hakkındaki kayıtlar ilk defa onun tarafından mahkeme kayıtlarından çıkartıldı, yetmedi; bazı polislerin özel defteri bile ele geçirilip bakıldı. Bunu gerçi bir Alman ve Fransız şehir tarihçisi de yapabilir, o daha fazlasını yaptı. O muhitlerdeki halk şairlerinin destanlarını ve şiirlerini topladı, hatta dedikodulara başvurdu. Üsküdarlı Razi veya Vasıf gibilerini bize tanıttı."⁵⁰

Görüldüğü üzere hem değerli bir bilgi kaynağı ve ansiklopedi olarak sivrilen hem de bünyesinde barındırdığı enteresan ve ilgi çekici maddelerle "ansiklopedi" kavramının dışına çıkan *İstanbul Ansiklopedisi*, ihtiva ettiği çeşitlilikle araştırmacılarını beklemektedir.⁵¹ Eser

⁴⁷ Mustafa Armağan, *İstanbul Mavi Kırpar Gözlerini*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 83.

⁴⁸ Mustafa Armağan, "İstanbul'a Yakışan Ansiklopedi", *İstanbul*, S 2 (Kasım 1998), s. 78.

⁴⁹ Semavi Eyice, "Tarihçi ve Folklorist Reşad Ekrem Koçu", *Türk Folklor Araştırmaları*, XVI, S 322 Mayıs 1976, s. 7643.

⁵⁰ İlber Ortaylı, "Üstadın Mirası", <http://www.milliyet.com.tr/ustadin-mirasi/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/29.08.2010/1282206/default.htm> (20.09.2013).

⁵¹ Araştırmacılar için son derece değerli bir eser olmakla birlikte *İstanbul Ansiklopedisi*'nden sinema dünyasında bir örnekte istifade edildiğini görmekteyiz. Senaristliğini ve yönetmenliğini Pelin Esmer'in üstlendiği ve pek çok ödülün de sahibi olan 2009 yapımı "11'e 10 Kala" isimli filmde *İstanbul Ansiklopedisi* bir izlek olarak kullanılmaktadır. Nitekim filmin ismi de doğrudan *İstanbul Ansiklopedisi*'nin cilt sayısına bir gönderme hükmündedir. Filmin başkahramanları yaşlı ve takıntılı bir koleksiyoner olan Mithat Bey ile onun oturduğu apartmanın kapıcısı olan Ali'dir. Evinde yığınla koleksiyonun arasında yalnız yaşayan Mithat Bey, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin ilk on cildine sahiptir. Fakat en değerli ve nadide parça olan 11. cildi olmadığı için kapıcı Ali'yi sahafa göndererek 11. cildi sormasını ister. Sahaf 11. cildin elinde olmadığını ve bulunmasının da çok zor olduğunu söyler. Bu noktada Ali, eserin maddi açıdan son derece değerli olduğunu öğrenir. Bu dönemde apartman sakinleri deprem tehlikesi yüzünden binayı boşaltmaktadırlar. Fakat Mithat Bey apartmanı terk etmez ve koleksiyonlarını yavaş yavaş depoya taşır. Bu arada apartmandaki işi doğal olarak bitecek olan Ali de yeni bir iş bakmakta ve Mithat Bey'in depoya taşıdığı kimi eşyaları gizlice sahafa satarak para kazanmaktadır. Mithat Bey bir gün kolilediği *İstanbul Ansiklopedisi*'nin on cildini de depoya taşır. Ali bu on cildi kapığı gibi sahafa satar. Ancak 11. cilt eksik olduğu için değerinden çok daha az bir para kazanır. Kendisine yeni bir iş bulan Ali, filmin sonuna doğru yine Mithat Bey'e ait bir eşyayı satmak için gittiği sahafta 11. cildi görür ve çalar. Filmin son sahnesinde kapıcı dairesine inen Mithat Bey bu dairenin de apartmandaki diğer daireler gibi boşaltılmış olduğunu görür. Ancak kalan tek eşya masanın üzerinde duran *İstanbul Ansiklopedisi*'nin 11. cildir. Kendisinin haberi olmasa da Mithat Bey ilk on cildi yitirmiştir ancak artık 11. cilde sahiptir. Yani on bir cildi tamamlamak için önünde on cilt eksik vardır. Filme baktığımızda *İstanbul Ansiklopedisi*'nin filmin adıyla olan ilişkisinin yanında Mithat Bey'in içinde yaşadığı ev ortamı da Koçu'nun son yıllarındaki evinin ortamına benzemektedir. Yine her türlü ayrıntıya karşı özel bir dikkat sergileyen Mithat Bey'in kişiliğiyle Koçu'nun kişiliği arasında da bazı örtüşmeler bulunmaktadır. Sonuç olarak bu film *İstanbul Ansiklopedisi*'ni temeline yerleştiren ve onun üzerinde yükselerek derinlikli bir anlama kavuşan bir sanat eseri olmaktadır.

incelendiğinde görülecektir ki nice makale, kitap, tez, araştırma konusu hazırda beklemektedir.

11. cildinde yarım kalan ve İstanbul'un "kütük"ünü oluşturma amacıyla yola çıkmış olan *İstanbul Ansiklopedisi*'nin tamamlanması konusuna temas etmek her anlamda bir gerekliliktir. *İstanbul Ansiklopedisi*'nin tamamlanması meselesi Koçu'nun ölümünden sonra tartışılan bir mesele olmakla birlikte bu konuda bir icraat gerçekleştirilemez. Semavi Eyice, Koçu'nun son yıllarında Göztepe'deki dairesinde *İstanbul Ansiklopedisi*'nin gelecek maddelerinin notlarının, resimlerinin ve çeşitli malzemelerinin toplandığını görmüştür ancak dağılan arşivle bu kalabalık ve karmaşık notlar yığınınına ulaşmak pek mümkün değildir.⁵² İlber Ortaylı ise bir yazısında *İstanbul Ansiklopedisi*'nin tamamlanmış olduğu yönünde görüş bildirir.⁵³ Murat Bardakçı net ifadelerle şöyle bir izahatta bulunur:

"2003 yılının Ramazan'ında o zaman çalıştığım gazetede her gün yaptığım Ramazan sayfasında Reşad Ekrem'in bazı yazılarını da kutu şeklinde kullanıyordum."

"Bir gün avukat bir bey beni telefonla aradı, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin yayınlanmamış kısımlarının müvekkili olan bir ailede bulunduğunu, telif hakkının da kendilerinde bulunduğunu ve bir anlaşma yapılması hâlinde satabileceklerini söyledi. Birkaç gün sonra da o ailenin bir mensubu aradı ve teklifi tekrarladı."

"Meseleyi gazeteye aksettirmeden önce ellerinde bulunduğunu söyledikleri evrakı görmek istedim. Randevulaştık ve bir arkadaşım ile gittik. Aile haklıydı, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin yayınlanmamış kısmı 70 küsur koli halinde senelerdir Çağaloğlu'nda bir depoda muhafaza ediliyordu. Rahmetli Koçu ansiklopedinin hemen bütün maddelerini hazırlamış, çoğunun metinlerini yazmış, yazamadıklarına da 'Takvîm-i Vekayî'nin filanca sayısına bakılacak' yahut 'bu konudaki malûmat, falan tarih kitabının şu sayfasındadır' gibisinden izahat koymuştu."⁵⁴

Daha somut bir kanıtı ise sahaf Emin Nedret İşli sunmaktadır. *Tercüman* gazetesinin arşivinin dağıtılması sonrası *İstanbul Ansiklopedisi* arşivinin İstanbul'un köklü ve soylu bir ailesinin himayesinde günümüze kadar ulaştırıldığını belirten İşli, makalesine koyduğu fotoğrafında elinde "Zuhurat Baba" maddesinin bulunduğu bir kâğıt parçasıyla poz vermektedir.⁵⁵ 2010 yılında çıkan bir habere göre de İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin *İstanbul Ansiklopedisi*'ni yeniden basmak istediği bildirilmektedir.⁵⁶ Haberde *İstanbul Ansiklopedisi*'nin basılmasının önündeki tek engelin parasal meseleler olduğu vurgulanırken eserin yarım kalmadığı ve yayınlanmamış maddelerin İstanbullu bir ailede bulunduğu belirtilmektedir. Tüm bu gelişmelere ve temennilere karşın *İstanbul Ansiklopedisi*'nin tamamlanması ve yeniden basılması meseleleri hâlâ muğlâklığını

⁵² Semavi Eyice, "Aramızdan Ayrılan Bir İstanbul Tarihçisi Reşad Ekrem Koçu", s. 9.

⁵³ İlber Ortaylı, "agm."

⁵⁴ Murat Bardakçı, "Reşad Ekrem'in Ansiklopedi Macerası", <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/544064-resad-ekrem-in-ansiklopedi-macerasi-1> (23.10.2013).

⁵⁵ Emin Nedret İşli, "Kültür Hayatımızın Dinmeyen Yarası: Reşad Ekrem Koçu ve Tamamlanamayan İstanbul Ansiklopedisi", s. 64.

⁵⁶ http://www.zaman.com.tr/gundem_istanbul-ansiklopedisi-70-yildir-tamamlanmayi-bekliyor_1019464.html (23.10.2013).

korumaktadır. Koçu'nun yıllar evvel *İstanbul Ansiklopedisi*'nin birinci döneminde ilk cildin başına koyduğu ve daha önce de temas ettiğimiz giriş yazısında yer alan şu paragraf 1946 yılından bugüne ansiklopedinin tamamlanması meselesine ışık tutmakta ve bir nevi vasiyet olarak da ele alınabilmektedir:

“Bu çapta bir eserde bazı isimler arasında önemli boşluklar kalmıyacağını ve bütün maddelerin noksansız kaleme alınacağını hiçbir fâni, hattâ hiçbir heyet iddia edemez. Bundan ötürüdür ki *İstanbul Ansiklopedisi*'ne yazılacak zeyiller, aslı kadar mühim olacaktır. Hayata gözlerimi yummuş dahi olsam, ortaya koyduğum bu esere zeyil yazmaktan zevk alacak gayret sahipleri çıkacağına güvenim vardır.”

İstanbul Ansiklopedisi işte bu gayret sahiplerini ve kendisini ışığa kavuşturacak çalışmaları beklemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmet Midhat Efendi, "Ahmed Midhat Efendi Hazretlerinin Bir Mektubu" [Mustafa Refik'in Casimir Kolomb'dan tercüme ettiği *Musikinin Tesiri* isimli kitaba yazdığı takriz], İstanbul 1308.
- Aktaş, Şerif, *Ahmet Rasim'in Eserlerinde İstanbul*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Armağan, Mustafa, "İstanbul'a Yakışan Ansiklopedi", *İstanbul*, S 2 (Kasım 1998), s. 78-81.
- Armağan, Mustafa, *İstanbul Mavi Kırpır Gözlerini*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Ayvaz, Mehmet Emre, *Reşat Ekrem Koçu's İstanbul Ansiklopedisi; Or An Obsessive Collector's Attempt To Make His Private Narrative Public*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- Bardakçı, Murat, "Reşad Ekrem'in Ansiklopedi Macerası", <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/544064-resad-ekrem-in-ansiklopedi-macerasi-1> (23.10.2013).
- Batur, Enis, "Şehir, Tarih, Kültür", *İstanbul'dan Göreme'ye Kültür Mirasımız (içinde)*, 4. Fasikül, s. 31.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 2. Baskı, İstanbul 2003.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.
- Ergün, Mehmet, "Bir Tutku Ürünü: İstanbul Ansiklopedisi", *Müteferrika*, S 38 (Güz 2010/2), s. 3-54.
- Eyice, Semavi, "Aramızdan Ayrılan Bir İstanbul Tarihçisi Reşat Ekrem Koçu", *Pirelli*, S 134 (Kasım 1975), s. 8-9.
- _____, "Tarihçi ve Folklorist Reşat Ekrem Koçu", *Türk Folklor Araştırmaları*, XVI, S 322 (Mayıs 1976), s. 7641-7643.
- _____, "İstanbul Ansiklopedisi Anıları", *Albüm*, S 2 (Mart 1998), s. 62-67.
- Gökman, Muzaffer, *Tarihi Sevdiren Adam Ahmed Refik Altınay*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1978.
- http://www.zaman.com.tr/gundem_istanbul-ansiklopedisi-70-yildir-tamamlanmayi-bekliyor_1019464.html (23.10.2013).
- İstanbul Ansiklopedisi*, NTV Yayınları, İstanbul 2010.
- İşli, Emin Nedret, "Kültür Hayatımızın Dinmeyen Yarası: Reşad Ekrem Koçu ve Tamamlanamayan İstanbul Ansiklopedisi", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, S 9 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2010), s. 58-65.
- Kaplan, Sefa, "Teferruatın Tarihçisi", *Nokta*, S 30 (29 Temmuz 1990), s. 70-73.
- Kent, William, *An Encyclopaedia of London*, J. M. Dent & Sons Ltd, Revised and Reset [Second Publication], London 1951.
- Koçu, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, I, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, İstanbul 1946.
- _____, *İstanbul Ansiklopedisi*, II, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, İstanbul 1947.
- _____, *İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, İstanbul 1948.
- _____, *İstanbul Ansiklopedisi*, I, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul 1958.
- _____, *İstanbul Ansiklopedisi*, II, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul 1959.
- _____, *İstanbul Ansiklopedisi*, III, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul 1960.
- _____, *İstanbul Ansiklopedisi*, IV, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul 1960.

- _____, *İstanbul Ansiklopedisi*, V, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul 1961.
- _____, *İstanbul Ansiklopedisi*, VI, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul 1963.
- _____, *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul 1965.
- _____, *İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, Koçu Yayınları, İstanbul 1966.
- _____, *İstanbul Ansiklopedisi*, IX, Koçu Yayınları, İstanbul 1968.
- _____, *İstanbul Ansiklopedisi*, X, Koçu Yayınları, İstanbul 1971.
- _____, *İstanbul Ansiklopedisi*, XI, Koçu Yayınları, İstanbul 1973.
- Mungan, Murathan, "Kendi Başına Bir Tarih Olarak: Reşad Ekrem Koçu", <http://www.milliyet.com.tr/2002/09/04/sanat/yazmungan.html> (20.09.2013).
- Ortaylı, İlber, "Üstadın Mirası", <http://www.milliyet.com.tr/ustadin-mirasi/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/29.08.2010/1282206/default.htm> (20.09.2013).
- Özberki, Ayşe, "De Chirico'dan Koçu'ya Sabiha Bozcalı'nın Olağanüstü Serüveni", *İstanbul'dan Göreme'ye Kültür Mirasımız* (içinde), 20. Fasikül, s. 157.
- Özkök, Ertuğrul, "İstanbul Tutkunu Bir Gezgin", *Gösteri*, S 56 (1985), s. 80-81.
- Pamuk, Orhan, *İstanbul*, İletişim Yayınları, 21. Baskı, İstanbul 2010.
- _____, *Manzaradan Parçalar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Pamukciyan, Kevork, *İstanbul Yazıları*, haz. Osman Köker, I, Aras Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Serdaroğlu, Ü. Serdar - Yıldırım, Kadir, "İstanbul'un Ansiklopedileri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (İstanbul Tarihi), VIII, S 16 (2010), s. 591-617.
- Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, II, YKY, 2. Baskı, İstanbul 2003.
- Tutel, Eser, "Osmanlı Tarihinin Romancısı", *Popüler Tarih*, S 14 (Temmuz-Ağustos 2001), s. 82-85.
- Ulucutsoy, Hasan, *Reşad Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde Yeni Türk Edebiyatı İçeriği*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- Yücel, Erdem, "Kaybettiğimiz Tarihçi ve Yazar Reşad Ekrem Koçu", *Hayat Tarih Mecmuası*, S 10 (1975), s. 30-34.
- Vardar, Berke, *Fransız Edebiyatı*, Multilingual Yayınları, İstanbul 1998.

EKLER

İstanbul Ansiklopedisi'nin basım yerlerine baktığımızda hem ilk hem de ikinci girişimde farklılıklar bulunduğunu görürüz. Eserin bu konudaki bilgilerini içeren tablosu şu şekildedir:

Tablo I. *İstanbul Ansiklopedisi*'nin Basım Yılı ve Yeri Bilgileri

<i>İstanbul Ansiklopedisi</i>'nin Basım Yılı ve Yerine Dair Bilgileri	
I. Dönem (1946-1948)	II. Dönem (1958-1973)
<p>1. Cilt: Aba, Abacılar-Akbalık, 1946, Tan, Burhaneddin ve Tanin Matbaaları.</p> <p>2. Cilt: Akbıyık Caddesi-Asesbaşı, Asesi Sâniler, Asesler, 1947, Tanin ve Tan Matbaaları.</p> <p>3. Cilt: Âsım-Ayios Yuanis Ayazması, 1948, Tan Matbaası.</p>	<p>1. Cilt: Aba, Abacılar-Alafranga Baloz, 1958, Tan Matbaası.</p> <p>2. Cilt: Alageyik Sokağı-Âşir Efendi Kütüphanesi, 1959, Nurgök Matbaası.</p> <p>3. Cilt: Aşiret Mektebi-Baba, 1960, Nurgök Matbaası.</p> <p>4. Cilt: Baba-Bayrampaşa, 1960, Nurgök ve Hüsnütabiat Matbaaları.</p> <p>5. Cilt: Bayrampaşa Medresesi-Boğaziçi Deniz Hamamları, 1961, Nurgök ve Hüsnütabiat Matbaaları.</p> <p>6. Cilt: Boğaziçi'ndeki İskele Kayık ve Sandalları-Cemil (Mes'ud), 1963, Hüsnütabiat ve Ercan Matbaaları.</p> <p>7. Cilt: Cemil Bey (Tanburî)-Çiray (Hâcer), 1965, Ercan ve Hamle Matbaaları.</p> <p>8. Cilt: Çiroz-Dişbuğdaycılar Sokağı, 1966, Hamle ve Sıralar Matbaaları.</p> <p>9. Cilt: Eritmek-Fırın, 1968, Yaylacık Matbaası ve Milli Eğitim Basımevi.</p> <p>10. Cilt: Dişçi-Erişteci Sokağı, 1971, Sıralar ve Yaylacık Matbaaları.</p> <p>11. Cilt: Fırın, Fırın Uşakları-Gökçınar, 1973, Milli Eğitim Basımevi.</p>

İstanbul Ansiklopedisi, zengin madde içeriğinin yanında her cildinde çok sayıda resim, plân, kroki, harita ve diğer eklemeleri de içermektedir. Bu görsel malzemenin miktarı tamamlanan her cildin kapağında belirtilmektedir ve şu şekildedir:

Tablo 2. *İstanbul Ansiklopedisi*'nin Görsel Malzeme Miktarı

<i>İstanbul Ansiklopedisi</i>'nin Görsel Malzeme Miktarı	
I. Dönem (1946-1948)	II. Dönem (1958-1973)
<p>1. Cilt: "119 resim, 34 plân, harita ve metin dışında 10 yaprak renksiz, 8 yaprak dört renkli resim ilâvesi."</p> <p>2. Cilt: "125 resim, 51 plân, harita ve metin dışında 7 yaprak renksiz, 1 yaprak iki renkli, 2 yaprak dört renkli resim ilâvesi."</p> <p>3. Cilt: "150 resim, 27 plân, harita ve metin dışında 14 yaprak renksiz, 1 yaprak dört renkli resim ilâvesi."</p>	<p>1. Cilt: "300 resim, 58 plân, harita ve metin dışında 7 yaprak renkli resim ilâvesi."</p> <p>2. Cilt: "266 resim, 67 plân, harita ve metin dışında 10 yaprak renksiz, 1 yaprak renkli resim ilâvesi."</p> <p>3. Cilt: "276 resim, 28 plân, harita ve metin dışında 6 yaprak renksiz, 1 yaprak renkli resim ve 1 yaprak yazı ilâvesi."</p> <p>4. Cilt: "230 resim, 39 plân, harita ve metin dışında 6 yaprak, resim ve harita ilâvesi."</p> <p>5. Cilt: "211 resim, 58 plân, harita, yazı, nota, 4 yaprak metin dışı resim."</p> <p>6. Cilt: "212 resim, 48 plân, harita, yazı, nota, 5 yaprak metin dışı resim."</p> <p>7. Cilt: "214 resim, 52 plân, kroki ve harita."</p> <p>8. Cilt: "175 resim, 53 plân, harita, yazı ve nota ve 1 yaprak metin dışı ilâve."</p> <p>9. Cilt: "243 resim, 7 tam sayfa resim, 62 plân, harita, nota ve yazı."</p> <p>10. Cilt: "181 resim, 32 plân, harita, yazı ve nota."</p> <p>11. Cilt:¹ 182 resim, 7 plân -kroki, 6 yazı, 2 nota ve 7 metin dışı resim.</p>

1 11. ciltle ilgili görsel malzemenin miktarı verilmemiştir. Bu cildin ihtiva ettiği görsel malzeme miktarı yaptığımız tarama neticesinde belirlenmiştir.

İstanbul Ansiklopedisi'nin birinci ve ikinci döneminde tamamlanan ciltlerin başında birer ithaf yazısı bulunmaktadır. İlk dönem *İstanbul Ansiklopedisi*'nin ilk üç cildindeki ithaflar şu şekildedir:

1. **Cilt:** “Bu cildi Cemal Çaltı ile Mehmed İzmene ithaf ediyorum.”
2. **Cilt:** “Bu cildi büyük iyiliklerini gördüğüm Edebiyat Fakültesi Dekanı Ordinaryüs Profesör A. Hamid Ongunsu ile Muzaffer Esen'e ithaf ediyorum.”
3. **Cilt:** “Bu cildi, büyük iyiliklerini gördüğüm, asil ve necib dostlarım Mühendis Ekrem Hakkı Ayverdi'ye, Dr. Cemal Kazancıoğlu'na ve Avukat İrfan Emin Kösemihalogluna ithaf ediyorum.”

İlk dönemde olduğu gibi *İstanbul Ansiklopedisi*'nin ikinci girişiminde de tamamlanan her ciltte bir ithaf yazısı bulunmaktadır. Bu ithaf yazıları şu şekildedir:

1. **Cilt:** “Bu cildi babam muharrir ve muallim Ekrem Reşad Bey merhumun adına ithaf ediyorum.”
2. **Cilt:** “Bu cildi rahmetli anacığım Fatma Ekrem Koçu ile enîsi ruhum ablam Hâlet Ekrem Koçu'nun aziz hâtıralarına ithaf ediyorum.”
3. **Cilt:** “Bu cildi rahmetli arkadaşlarım Muallim Muzaffer Esen, Heykeltıraş Râtib Âşir Acudoğu ve Muallim Saim Turgud Aktansel'in aziz hâtıralarına ithaf ediyorum.”
4. **Cilt:** “Bu cildi rahmetli büyük dostlarım Şâir ve Muallim İhsan Hamamioğlu, Devlet adamı ve edib Reşad Mimaroglu ve Arkeoloğ Aziz Ogan'ın aziz hâtıralarına ithaf ediyorum.”
5. **Cilt:** “Bu cildi, bana hazineler değerinde hatıralar ve notlar tevdi etmiş olan Üsküdarlı halk şâiri Vâsıf Hoca nâmı ile mâruf fazilet timsali insan rahmetli Vâsıf Hiç ile asil ve necib dostum, meslekdaşım, bu ansiklopedide kalem arkadaşım muallim ve edib merhum Ali Nüzhet Göksel'in aziz hâtıralarına ithaf ediyorum.”
6. **Cilt:** “Bu cildi, çok asil duygularla kalem arkadaşlığı yapan dört kıymetli dosta, Emekli General Hakkı Râif Ayyıldız, Dr. Saadi Nâzım Nirven, Kerim Yund ve Hakkı Göktürke ithaf ediyorum.”
7. **Cilt:** “Bu cildi, *İstanbul Ansiklopedisini* güzel resimleri ile tezyin ederek ayrıca kıymetlendiren seçkin sanatkar, büyük ve vefakâr dost ressam Sabiha Bozcalı'ya ithaf ediyorum.”
8. **Cilt:** “Bu cildi kaybettiğim büyük dost muallim, muharrir ve şâir Rıfkı Melûl Meriç ile ölümüne bir türlü inanamadığım ve bu *İstanbul Ansiklopedisinde* çok samimî yakınlığını gördüğüm şâir Hikmet Şinasi Öno'l'un, genç yaşda vefât eden bu ansiklopedinin yazı âilesinden tarih muallimi ve aziz talebem Ahmet Agının, ve bin türlü sıkıntıları içinde şövaliye asaletiyle yaşamış ve bu ansiklopedinin yakın dostlarından biri merhum muharrir Reşid Hâlid Gönç'ün adlarına ithaf ediyorum.”
9. **Cilt:** “Bu cildi 1968 yılında kaybettiğim velinimeti irfânım Ord. Prof. Ahmed Hamid Ongunsu ile çektiği tahammül sınırını aşan mihnet arasında ansiklopedimin resim, kroki

ve plân işlerini ihmal etmemiş aziz ve kadim dostlarımdan ressam, kaligraf ve kartograf Behçet Cantok'un adlarına ithaf ediyorum.”

10. Cilt: “Bu cildi, kaybettiğim büyük dost Ahmed Dalli'nın adına ithaf ediyorum.”

